

Märjamaa päevade ajal peetud konverentsil "Märjamaa ajalooline taust ja tulevikuväljavaated" rääkis Harri Jõgisalu Märjamaa minevikust.

Märjamaa minevikust

Harri Jõgisalu

Märjamaa on läbi aegade olnud üks Läänemaa kihelkond - idapoolseim. Ainult Katarina II valitsemise ajal kuulus koht Paldiski kreisi külge. Keskus alevik, võimsa gooti stiilis kindluskiriku lähisel. 1945. aastast alev, kus elab mitmenda põlve Märjamaa põliselanikke, kuid veel rohkem mujalt tulnuid. Paljudest me teame oma kodukohta minevikust? Väga vähe. Kodu-uurimine on olnud üksikute kannatlike entusiastide asi. Okupatsiooni ajal nähti selles koguni natsionalismi ilmingut. Meid, eestlasi, taheti üldse oma minevikust võõrutada. Arvan, et ei ole vaja eriti põhjendada, miks käesoleval konverentsil võib ka minevikust rääkida. Sageli otsime oma juuri. Taim, puu on juuripidi mullas. Inimese juured - põlvnemine ja sugupuu, kodukoht - oleneb suuresti loodusest.

Alustame loodusest. Pinnaehitus. Puuduvad silmapaistvad voored ja kühmud, üle merepinna oleme vaevalt 30 m. Kihelkonna idapiiril Varbolast kirdes siiski ligi 70 m üle merepinna. Kes on Tallinnast Märjamaale sõitnud esimese lumesaju ajal, näeb siin harilikult püsivamat lumikatet. See on tingitud Harjumaa harjadest, mille kühmud ulatuvad alevinigi - Viilumägi.

Aluspõhi on paas - alamsiluri settekivimid, vanus 400-450 milj. aastat. See on tollase sooja ookeani sete. Märjamaa põldudel leiab ilusaid karg- ja ahelkorallide känniseid, kündes jääb sahk korallkänkrate taha. Neist on laotud kiviaedu, kaunistuseks töömeid ka kooliõuele. Valdavalt paljandub raikküla lade. Varasema ordoviitsiumi alumised lademed, mis Tallinnas ja Põhja-Eesti kliinil nähtavad, on meil ligikaudu 200 m sügavusel. 1950. aastatel puuriti alevi pastoraadi aia taha esimene üle 200 m sügavune kaev. Sügavusest tulid välja diktüoneemakilt, püriit ja glaukoniit. Eriti kuulus paas on Orgita dolomiit - paksud kihid, õhu käes kivistuv, hästi töödeldav. Dolomiiti töötleb Toivo Rahu kivitööstus ja Gildemann Jalasel. Dolomiidist on ka Märjamaa kirik. 300 m sügavuses on fosforiidid. 200 miljoni tonnine varu on selleks liiga sügaval, et seda siin toota tasuks.

Mullakate on paepealne ja õhuke. Lähiumbruses on kogu maailmas harva esinevad loopealsed (alvarid). Sõtkes kajastub see ühe koha nimeski - rahvasuus Loopealne. See on ka alvarite eestikeelne teaduslik nimetus. Alvarid esinevad vaid Põhja- ja Lääne-Eestis, Gotlandil ja Ahvenamaal. Meie kandis on karsti - maapinna-alust vooluvett (Pühajõe allikas, Mustallikas). Sõtkes, alevist Kullamaa poole välja sõites, on plato - paeplaadil on vaid samblad. Metsadest on siinkandis tuuleõrnad loometsad. Metsi on enne II Maailmasõda uurinud akadeemik Theodor Lippmaa. Karbonaatne muld on viljakas. Põldu on siin haritud ligemale 2000 aastat. Alevi lähiumbruses on olnud rohkem ülesharitud põllumaid kui praegu kasutusel. Kivivared metsades on selle tunnistajaiks. Läänlastel on vana ütlemine: Kullamaal pole kulda, Vigalas pole viga ja Märjamaal pole märga. Märjamaa ongi veevaene ja põuatundlik. Jõed - Kasari lisajõed - on 10-13 km kaugusel, järvi pole. Siin on aga järtad, mis on nii nimetuse kui olemuse poolest Märjamaale ainuomased. Järtad on sula- või liigvee järved, mis võivad nagu muinasjutus üleöö kaduda, sest vesi kaob vingudes paepragudesse. Suvel on järtas heinamaa.

Inimasustust on leiud nooremast kiviajast, Litoriinamere kaldalt, 2000 aasta tagant. Siis elatuti kalapüügist ja korilusest. Sellest ajast on leitud kivikirveid (auguga venekirves). Konovere jõe äärest toodi selline kirves kooli muuseumile.

Põllunduse ja karjakasvatuse jäljed on keskmisest rauaajast I aastatuhande keskelt - 5.-8. sajandist p. Kr. Sellest ajast pärinevad arvatavasti ka linnused - Sõtküla Kantsimägi ja Konovere linnus. Hilisem asustus kujunes välja nooremal rauaajal 8.-13. sajandil. Sellest ajast pärinevaid arheoloogilisi leide on välja kaevatud Moka ja Naistevalla küla maadelt ja Haimre kooli õuest. Toonase kihelkonna nimi pole teada, kuid naabriks on olnud võimas Varbola linnus. Võõraste

vallutajate sissetung algas 13. sajandi alguses. 1219 olid taanlased Rávalas, hiljem Varbolas. See ei jätnud kindlasti ka siinset elu puudutamata. Lõunast ründasid ümbruse kihelkondi saksa ristisõdijad. 1220 olid rootslased Lihulas, kuid kihutati sealt minema. Siinsel kesksel kohal - lõuna-põhja, lääne-ida suuna teedel asusid röövvallutajad end kindlustama, sealjuures vaenutsesid omavahel (ordu ja piiskop, taanlased ja ordu, piiskop oma vasallidega). Kujunes kolm kirikukihelkonda: Märjamaa, Kullamaa ja Vigala. Maad jäid piiskopile, Sõtküla ordule, sest ordu aitas piiskopil jagu saada oma vasallidest.

Neitsi Maarjale pühendatud kiriku esmamainimine ürikuis on aastast 1364. Pärast Jüriöö ülestõusu maa vaevalt et jõudis kosuda suurteks ehitusteks. Mingi kirik võis siin varem olla või alustati kiriku ehitamist. Märjamaa kirik kujunes võimsaks kindluskirikuks, mis sai torni 16. sajandil. Võib arvata, et Maarjale pühendatud kiriku järgi kujunes mugandatult ka paikkonna nimi Märjamaa. Rängalt kannatas kirik Liivi sõja ajal 1574. Pärast Põhjasõda möllas katk. 1710-1711 suri 83% inimestest. Paeküla-Mõraste vahel tee ääres teatakse olevat katkukalmeid. Rahvastik taastus tänu suurele sündivusele, aga ka inimeste ümberpaigutamisele. 18. sajandil kasvas inimeste arv 70 aasta jooksul kolm korda.

Harri Jõgisalu Urmas Raisti foto

Kultuur

Hariduselud. Lugema õpetamist alustati juba Rootsi ajal. 1699.a. tundnud inimesed siin katekismust ja mõned osanud ka lugeda. 1707 õpetanud köster Juhkam lapsi lugema. Ta tasuks oli külmit rukist ja koorem puid lapse kohta. 1724-1726 tegutses Märjamaal köstrikool. Mõisnikkond oli koolide asutamise vastu, kuigi valitsus koole nõudis. Pöörde tõi 1844 avatud Jädivere seminar, mille asutas Vana-Vigala majoraathärra von Uexküll. Seminar töötas 1864. aastani. 1854 avas Tolli parun F. Stackelberg Kuuda seminari. Hiljem jäi see rüütelkonna hooldada. Seminarid koolitasid õpetajaid, kes said tööd külakoolides. Venestamise laine ajal 1880. aastatel seminari kutsetunnistuste väljaandmine lõppes ja keiser Nikolai II kroonimise auks muudeti seminar 1894. aastal leprosooriumiks. Selles sammus oli omamoodi ironiat ja trotsi, sest koolid, ka külakoolid muudeti täielikult venekeelseiks. Teadaolevalt on praeguse **Märjamaa Gümnaasiumi** eellaseks 1864. a. asutatud külakool. 1886-1918 töötas õigeusu kihelkonnakool ja 1893. aastast lühikest aega Smirnova erakool. 1913. aastal oli siin kroonu algkool.

Kultuurilooliselt olid Kullamaa ja Vigala Märjamaast ees. Pastor Heinrich Göseken (vanem) oli 40 aastat (1641-1681) Kullamaa kirikuõpetaja. Ta pani kokku eesti keele grammatika (üle 500 lehekülje). Pastor Heinrich Gutsloff (1650-1747, Kullamaal aastast 1710) oli tegev piibli ja Uue Testamendi tõlkimisel. Vigala kuulus Uexkülliidele 1292. aastast. Neil oli suur kunstikogu, 200 000-kõiteline raamatukogu ja 5000 nimetusega arhiiv. See oli Baltimaade suurimaid kultuuriväärtusi, mis hävis 1905.aastal. Märjamaa varasemaist pastoreist nimetatakse Gottfried Ploschkust (1792-1856, pastor aastast 1821), kes oli mitmete eestikeelsete laulude autor. Siinset kirikut aga mainitakse rohkem kindluskirikuna ja karistusorganina. Eelmise sajandi kesksajani oli kirikuvärvavas kirikusammas - häbipost ja peksuplats.

Märjamaa alevik kujunes kiriku lähedusse alles 19. sajandi teisel poolel. Siia ulatusid kokku ümbruskonna mõisate (Märjamaa, Sõtküla, Haimre) maad. Mõisad ehisid teede ristumiskohta silmas pidades kõrtsid. Rahvajutu järgi olnud neid paari versta peal kokku seitse (neid nimetati sandiväsitamise külaks). Rivi algas Orgita trahteriga ja lõppes Sõtküla omaga. K.R. Kupfferi "Baltische Landeskunde" (Riia 1911) järgi oli Märjamaal 1897. aastal 250 elanikku ja 31 maja ridamisi Pämu-Tallinna tee ääres. Postijaam oli Sõtkülas, mitte Märjamaal.

1905 läks Märjamaalt rajuna üle - töölissalkade ettevõtmisel põletati maha enamik mõisatest. Bezobrazovi karistussalk jagas hiljem ihunuhtlust ja hukkas 1906.a. jaanuaris kolm meest.

Selle sajandi esimesest kümnendist Märjamaa kultuurielu elavnes: 1910 asutati põllumeeste selts, toimusid laulupäevad (1911 juhatas seal Juhan Simm, 1912 August Topmann).

1920. aastatel harrastati siin elavalt teatritegemist. Kuni oma varajase surmani 1932. aastal oli sageli lavastajaks Hilda Gleser. Lavastati Kitzbergi "Libahunt" ja "Kauka jumal", E. Vilde "Pisuhänd", O. Lutsu "Tagahoovis", H. Raudsepa "Mikumärdi". Mälestusi sellast ajast rääkisid Villem Põldre ja Riho Võhandu, Albert Murre ja rätsep Selirand. Aktiivselt tegutses Märjamaal kaitseliit, tuletõrjeühing, naiskodukaitse, noorkotkaste malev. Asutati ka raamatukogu. Vabariigi-aegne majanduslik areng oli suuresti seotud Rapla-Virtsu raudtee avamisega 1. detsembril 1931. Lõuna- ja Ida-Läänemaa liikluse, reisijate ja kaubaveo jaoks oli see väga oluline. Veeti loomi, vilja, võid, metsa. Käigus oli ka kiire mootorrong.

Enam kui viiskümmend aastat on möödunud ajast, mil lõppes esimese Eesti Vabariigi aegne loomulik areng ja iseseisvus, okupatsioon viis maa katastroofi äärele. Kahe vägivaldareziimi poolt valiapäästetud Teises maailmasõjas jäi alev lahingutele jalgu. Märjamaal peatati Tallinnale suunatud edasitung. 1941. a. 9.-15. juuli Märjamaa lahinguis põles kirik, vallamaja, meierei, mitmed elumajad, hukkus rahulikke elanikke. Sõdivate poolte, eriti Punaarmee kaotused olid suured. Kõik teame, milline on **alev täna**. Märjamaa on viimastel aastakümnetel kasvanud enam kui kümme korda. Selles arengus on üldist urbaniseerumist, kuid see on ka okupatsiooni ja sundkollektiviseerimise tagajärg. Alevi taoline kasv pole üldise negatiivse iibe juures loomulik. pigem vastupidi see toimub ümbruskonna asustuse arvel. Sajandeid vanad külad on tühjaks jäänud, kadunud on mitmed koolid, kauplused, sideasutused ja väiksemad tööstusettevõtted (jahu- ja saeveskid, villatöötlemine), rääkimata talumajapidamistest, põllud on võssa kasvanud. Raudtee likvideeriti 1968. aastal. Seda peeti ebarentaabliks ja asendati maanteedehitamise ja autovedudega. Viimasel ajal on Lääne-Euroopas hakatud siiski raudteid renoveerima. Ekspressid on kiired, vähem keskkonda saastavad, kasutavad vähem mittetaastuvat energiat ja on autotranspordist ohutumad. Raske on öelda, kas Tallinn-Virtsu liinil oleks õigem kasutada kiirrongi või autosid.

1932. aastast on kirikuväralval mälestusmärk Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas langenud Märjamaa kihelkonna meestele, kirikuaias on memoriaal okupatsioonide vägivaldla ohvreile ligi neljasaja nimega. Ränk on olnud hind, mida sinne rahvas on maksnud maa ja vabaduse eest. Suurim kahju, mida okupatsiooniaastad päranduseks jätsid, on ühiskonna lõhestatus, pärsitud enesealgatus ja väärastunud eetika.

Lõpetuseks: me pole siia ilma tulnud esimestena ega tühjale kohale. Kõige eest, mida eest leiame, oleme tänu võlgu eelmistele põlvkondadele. Meie asi on maad, mille eest paljud oma elu on andnud, hoida ja kaitsta, elu edasi viia.